

## **SADƏ CÜMLƏNİN MƏQSƏD VƏ İNTONASIYAYA GÖRƏ NÖVLƏRİNDƏ SÖZ SIRASI**

### **Xülasə**

Məqalədə söz sırası cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri üzərində nəzərdən keçirilir. Dildə söz sırası dedikdə dili, nitqi təşkil edən sözlərin müəyyən bir qanunauyğunluq əsasında düzülməsi nəzərdə tutulur. Bu qanunauyğunluq hər bir dilin daxili qanunlarına əsasən formalaşır. Söz sırası bütün sintaktik vahidlərdə ən mühüm xüsusiyyətlərdəndir. Cümlədə söz sırası cümlənin qrammatik üzvlənmə elementlərinin cümlə üzvlərinin müəyyən bir qaydaya əsasən düzülməsidir. Söz sırası cümlənin kommunikativ xarakterini müəyyənləşdirməkdə aparıcı rol oynayır. Cümlənin kommunikativ xarakteri danışanın cümlədən hansı məqsədlə istifadə etməsini nəzərdə tutur və bu məqsəddən asılı olaraq söz sırası pozula bilər. Danışq dilində söz sırası demək olar ki, danışanın iradəsindən asılıdır və sərbəstdir. Amma bu sərbəstlik fikrin anlaşılmasında çətinlik yaratmamalıdır. *Açar sözlər: cümlə üzvləri, kommunikativ funksiya, nəqli cümlə, sual cümləsi, əmr cümləsi, nida cümləsi*

**Tanzila Sarvar Gasimova**

### **Word order in types of simple sentences according to purpose and intonation**

#### **Abstract**

In the article, word order is considered based on the purpose and intonation of the sentence. Word order in a language means that the words that make up the language and speech are arranged according to a certain law. Compliance with this law is formed based on the internal laws of each language. Word order is one of the most important features of all syntactic units. Word order in a sentence is the arrangement of the grammatical elements of the sentence-sentence members according to a certain rule. Word order plays a leading role in determining the communicative character of a sentence. The communicative character of the sentence is the purpose for which the speaker uses the sentence implies, and the word order may be broken depending on this purpose. Word order in spoken language almost depends on the will of the speaker and is free. But this freedom should not cause difficulty in understanding the idea

**Keywords:** *sentencemembers, communicative function, transitive sentence, interrogative sentence, command sentence, exclamatory sentence*

#### **Giriş**

Azərbaycan dilində sadə cümlələr müxtəlif prinsiplərə görə təsnif olunur. Təsnifat prinsiplərindən biri də məqsəd və intonasiyadır. Dili təşkil edən cümlələr danışanın məqsədinə görə bir-birindən fərqlənir və bu məqsədə müvafiq olaraq da intonasiyasından istifadə olunur. Danışan cümlədən hər hansı bir məlumatı, xəbəri vermək, informasiya almaq, öz xahiş, arzu, əmrini ifadə etmək, hiss və həyəcanını bildirmək üçün istifadə edə bilər.

Azərbaycan dilçiliyində cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə bölgüsündə fikir ayrılığı özünü göstərmişdir. Bəzi mənbələrdə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə təsnifatında nida cümlələri ayrıca növ kimi qəbul edilməyərək üç növ, bəzilərinə isə dörd növ göstərilmişdir. Biz sonuncu təsnifatı əsas götürərək bu məqalədə cümlənin dörd növü: nəqli, sual, əmr və nida cümlələri üzərində söz sırasını nəzərdən keçirəcəyik.

Sintaktik vahid olan cümlənin aparıcı əlamətlərindən biri də intonasiyadır. İntonasiya nitqlə bağlı olan bir faktordur ki, onun yazıda göstəricisi durğu işarələridir. Bəzən ancaq bu durğu işarələri vasitəsilə biz cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növünü fərqləndirə bilərik. A.Qurbanov

intonasiyanın cümlədə rolu haqqında yazır: “Cümlənin əsas əlamətləri intonasiya, predikativlik, modallıq və s. keyfiyyətlərdən ibarətdir” (Qurbanov, 2019:164).

Cümlənin məqsəd intonasiyaya görə növləri quruluşuna, tərkibinə görə də fərqlənir. Ədəbi dildə hər bir cümlə növü sabit söz sırasına malik olur. Danışq dilində söz sırasının sərbəstliyi, dəyişkənliyi cümlənin məqsəd və intonasiyasından asılı olaraq müxtəlif formada özünü göstərə bilər. Danışq dilində söz sırası haqqında Q.Kazımov yazır: “Canlı danışq dilində söz sırası normaları pozulmuş olsa da, nitqin ritmik, melodik axını, fasilə, vurğu fikrin düzgün başa düşülməsinə imkan yaradır” (Kazımov, 2007:164). Nəqli, sual, əmr, nida cümlələri inversiyanın tezliyində, əhəmiyyətinə və yerdəyişmədən sonra cümlə üzvlərinin söz sırasındakı yerinə görə bir-birindən fərqlənir.

### 1. Nəqli cümlələrdə söz sırası

Cümlənin daha çox istifadə olunan növü nəqli cümlələrdir. Nəqli cümlələrin əsas kommunikativ funksiyası məlumat verməkdir. Bu cümlələrdə hər hansı bir əlamət, keyfiyyət, əşya, hərəkət haqqında məlumat verilir. Nəqli cümlələrin özlərinə məxsus intonasiyası vardır ki, bu nəqli intonasiya adlanır. Danışanın kommunikativ məqsədindən asılı olaraq nəqli intonasiyanın müxtəlif növləri meydana çıxır. A.Axundov nəqli intonasiyanın bu növlərini göstərmişdir: “Nəqli intonasiyanın xəbər vermə, elan etmə, söyləmə, nağıl etmə, replika, bildiriş, raport kimi kommunikativ növləri vardır. Bu növlər qrammatik və semantik amillərlə bağlıdır” (Axundov, 1984:299). Buradan belə aydın olur ki, cümlədə baş verən hər hansı bir dəyişiklik nəqli cümlənin intonasiyasının dəyişilməsinə səbəb olur. Qrammatik dəyişikliklər sırasına cümlə üzvlərinin sırasının pozulması da daxildir və nəqli cümlədə söz sırasının pozulması bu və ya digər nəqli intonasiya növünün meydana çıxmasına şərait yaradır.

Nəqli cümlələrdə söz sırasının pozulması həm qrammatik, həm də aktual üzvlənmə baxımından müşahidə olunur. Məlumdur ki, danışq dilində söz sırasının pozulması kommunikativ məqsədlə əlaqədardır. Yəni hər hansı bir cümlə üzvlərinin söz sırasındakı yeri danışanın ifadə etmək istədiyi fikirdə nə dərəcədə əhəmiyyətli rol oynamasından asılıdır. Danışan cümlədə ifadə olunan fikrin əsasını təşkil edən, əsas informasiya mərkəzi olan cümlə üzvlərini çox vaxt cümlənin əvvəlinə gətirir, fikrin çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamayan, ən az informasiya daşıyan cümlə üzvlərini isə cümlənin sonunda işlədir. Cümlə üzvlərinin ifadə olunan fikirdə nə qədər əhəmiyyətli olması kontekstdən, situasiyadan asılı olur.

Azərbaycan dilində nəqli cümlələr quruluşuna görə fərqlənir. Burada sadə nəqli cümlədə söz sırasını nəqli cümlənin tərkibinə görə növləri: müxtəsər, geniş, şəxsiz, qeyri-müəyyən şəxslə, ümumi şəxslə, adlıq cümlə üzvlərində nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur.

Müxtəsər cümlələr baş üzvlərdən ibarət olduğu üçün söz sırası xəbərin cümlənin əvvəlinə keçməsi ilə pozulur:

*Bitdi havayı gəzmək (İ.Əfəndiyev).*

*Qızılmış sənənin əllərin (Elçin).*

*Mənim yadımdadı atanın ondan borc istəməliyi (C.Məmmədquluzadə).*

*Mehtər Qulunun oğluyam mən (M.Süleymanlı).*

Geniş cümlələrdə bütün cümlə üzvləri iştirak etdiyinə görə söz sırasının pozulmasının müxtəlif formaları meydana çıxır:

*Şeytanın nağılını danış sən mənimçün (M.Süleymanlı).*

*Muxtar elə bu vaxt çıxdı binadan (Anar).*

*Birtəhər əllərimi qopardım həmsərimin əlindən (C.Məmmədquluzadə).*

*Yazıq Kübranın ürəyi nisgillidi uşaq sarıdan (Elçin).*

Bu geniş cümlələrdə inversiyanın müxtəlif versiyalarını görə bilərik: birinci cümlədə mübtədə və tamamlıq xəbərdən sonra işlənərək, ikinci cümlədə yer zərfliyi xəbərdən sonraya keçərək, üçüncü cümlədə tərz-i-hərəkət zərfliyi və tamamlıq yerini dəyişərək, dördüncü cümlədə isə səbəb zərfliyi xəbərdən sonra gələrək söz sırasını pozmuşdur.

Cüttərkibli cümlələrə nisbətən təkərkibli cümlələrdə söz sırası təsadüfi hallarda pozulur:

*Bu gün mütləq yoxlayacaqlar yuxarıdan (M.Süleymanlı).*

*Onu aparacaqlar harasa (M.Süleymanlı).*

*İki aya təhvil verəcəklər məktəbi (Anar).*

*Telefona çağırırlar məni (Elçin).*

Yuxarıdakı qeyri-müəyyən şəxli cümlələrdə söz sırası müxtəlif şəkildə pozulmuşdur. Birinci və ikinci cümlədə yer zərfliyi, üçüncü, dördüncü cümlədə isə tamamlıq xəbərdən sonra işlənərək inversiya yaradıb:

*On ikinin yarısıdır burda (Anar).*

*Mənim yazığım gəlir sənün gününə (C.Məmmədquluzadə).*

*Zəhləm gedir bu otaqdan (Elçin).*

*Sənə daxli yoxdu bunun (Elçin).*

Bu şəxsiz cümlələrdə də tamamlıq və ya yer zərfliyinin yerdəyişməsi ilə söz sırası pozulub:

*Çörəyi ver çörəkçiyə bir çörək də üstəlik (Atalar sözü).*

*Sözü bir dəfə deyərlər adama (C.Məmmədquluzadə).*

*Yorğan döşəyin yaxşısını qonağa saxlayarlar biz tərəflərdə (M.Süleymanlı).*

Verilmiş şəxsiz cümlələrdə müxtəlif cümlə üzvləri öz yerlərində işlənməyərək inversiya əmələ gətirib.

Təktərkibli cümlələrdə söz sırasından bəhs edərkən Ə.Cavadov yazır: “Təktərkibli cümlələrdə söz sırası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki təktərkibli cümlələrdə sözlərin sıralanması cümlənin formalaşmasında əsas rol oynayır. Təktərkibli cümləyə məxsus sıranın dəyişdirilməsi, ümumiyyətlə, təktərkibli cümlə quruluşunun dəyişdirilməsi, onun cüttərkibliyə keçməsi deməkdir” (Cavadov, 1977:84). Yuxarıda verilən nümunələr bu fikirləri doğrultmur. Çünki həmin nümunələrdə söz sırası pozulduğu halda təktərkibli cümlələrin nə məzmunu, nə də forması dəyişməyib.

## **2. Sual cümlələrində söz sırası**

Sual cümlələri istifadə tezliyinə görə nəqli cümlələrdən sonra ikinci yeri tutur. Danışan sual cümləsindən hər hansı bir məlumatı öyrənmək, dəqiqləşdirmək, öz münasibətini bildirmək və qismən də hiss-həyacanını ifadə etmək üçün istifadə edir.

Azərbaycan dilində sual cümlələrinin özünəməxsus sintaktik quruluşu yoxdur. Sintaktik quruluş dedikdə burada, ilk növbədə, söz sırası nəzərdə tutulur ki, sual cümlələrində söz sırası digər cümlələrdən fərqlənir. Dilçilikdə sual cümlələri məzmununa və yaranma yoluna görə növlərə bölünür. Burada yaranma yoluna görə sual cümlənin növləri: sual intonasiyası ilə əmələ gələn sual cümlələri, sual ədatı ilə əmələ gələn sual cümlələri, sual əvəzlilikləri ilə əmələ gələn sual cümlələri üzərində söz sırasını nəzərdən keçirək.

İntonasiya vasitəsilə əmələ gələn sual cümlələrini nəqli cümlədən fərqləndirən sual intonasiyasıdır. İntonasiyanın rolu haqqında B.Xəlilovun fikri belədir: “İntonasiyanın cümlələrdə yaratdığı emosional münasibətləri digər formal qrammatik vasitələr yarada bilməz (Xəlilov, 2017:77). Yazıda isə sual işarəsi vasitəsilə nəqli cümlədən seçilir. Yəni bu sual cümlələrinin heç bir qrammatik göstəricisi olmur. Söz sırası, əlaqə vasitələri olduğu kimi qalır. Digər cümlə növlərində olduğu kimi danışq dilində bu tip sual cümlələrində də cümlə üzvləri müxtəlif formada yerlərini dəyişərək söz sırasını pozur:

*Həmin Lalədir bu? (S.Qədirzadə)*

*Yoldaş olmuşuq biz? (Elçin)*

*Sizin qəti cavabınızdır bu? (İ.Əfəndiyev)*

*İşləyir radio? (Anar)*

Yuxarıda verilmiş müxtəsər sual cümlələrində söz sırası pozulub.

*Başa düşürsüz məni? (S.Qədirzadə)*

*Qalxmaq olar yuxarı? (Elçin)*

*Şəhərdən bura gəlmisən ev dağıtmağa? (İ.Əfəndiyev)*

*Sizi atam çağırtdırmışdı axşam? (İ.Hüseynov)*

*Zavod sənə bir şey verdi barmağın kəsildəndən sonra? (Y.Çəmənəminli)*

Bu sual cümlələrinin bəzilərində tamamlığın, bəzilərində isə zərfliyin müxtəlif mənə növlərinin xəbərdən sonra gəlməsi söz sırasını pozmuşdur.

Sual cümlələrinin digər növündə sözlərdən biri ədatla işlənərək sual cümləsi əmələ gətirir. Bu cümlələrin də spesifik qrammatik quruluşu, söz sırası yoxdur. Sual ədatı ilə əmələ gələn sual cümlələrində də söz sırası danışqda pozula bilər:

*Gördünmü arvadının vəfasını? (Ə.Haqverdiyev)*

*Küləkmi qovmuşdu onu? (G.Hüseynoğlu)*

*Süd tökümmü çayınıza? (İ.Əfəndiyev)*

*Üç gündən sonramı gedəcəksən Bakıya? (S.Qədirzadə)*

*Mənə acığın tutdumu o gün? (Y.V.Çəmənəmənli)*

Yuxarıda verilmiş sual cümlələrində cümlə üzvləri müxtəlif formalarda yerlərini dəyişərək söz sırasını pozmuşlar.

Sual cümlələrinin ən geniş yayılmış növü sual əvəzliləri vasitəsilə əmələ gələn sual cümlələridir. Sual cümləsinin bu növündə sual əvəzliyi bu və ya digər cümlə üzvünün yerində işlənir və həmin cümlə üzvünə aid məlumat əldə etmək üçün istifadə edilir. Sual əvəzliləri yerində işləndikləri cümlə üzvünün bütün qrammatik xüsusiyyətlərini, o cümlədən, söz sırasındakı yerini özündə əks etdirir. O.Musayev sual əvəzlilərinin yeri haqqında yazır: “Azərbaycan dilində sual əvəzliyinin yeri həmişə bilavasitə xəbərdən əvvəl durur. Bu hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, sual cümlələrində sual əvəzliləri həmişə qüvvətli vurğu altında olur. Dilimizdə ən qüvvətli vurğuya malik olan yer isə xəbərdən əvvəlki yerdir” (Musayev, 1960:59).

Burada deyilən fikri daha çox danışq dilinə aid etmək olar. Ədəbi dildə söz sırası sabit olduğu üçün sual əvəzliyi də əvəz etdiyi cümlə üzvünün yerində işlənməlidir. Danışq dilində isə başqa cümlə növlərində olduğu kimi sual cümləsinin bu növündə də söz sırası sərbəst və dəyişkən ola bilər. Bu zaman sual cümləsinin məzmunu dəyişmir.

F.Ağayeva danışq dilində sual əvəzliyinin yeri ilə əlaqədar qazandığı məzmun haqqında belə bir fikir irəli sürmüşdür: “Bəzi sual əvəzliləri nitqdə sual məzmunu ilə yanaşı digər emosional-ekspressiv çalarlıqlar da ifadə edir. Özü də cümlənin sonunda gəlməklə onların emosionallığını qüvvətləndirir: Bunu bilməyən kimdir? Oxumaq nədir? Bəyəndiyin nədir, bəyənmədiyən nədir?” (Ağayeva, 1987:22). Müəllif verdiyi bu nümunələrdə sual əvəzliyi xəbərin yerində işləndiyi üçün cümlənin sonunda gəlməsi çox təbiiyədir. Başqa cümlə üzvü yerində işlənən sual əvəzliyinin cümlənin sonunda işlənməsi halına demək olar ki, rast gəlinmir.

*Nədi onun dərdi? (İ.Hüseynov)*

*Nə etmişəm mən ona? (İ.Əfəndiyev)*

*Kimdi sənin razılığını soruşan? (Ə.Haqverdiyev)*

*Kimdi bu gecə vaxtı piano çalan? (Anar)*

*Kimdi oğru İmaşla bir yerdə işləmək istəyən? (Elçin)*

Verilmiş nümunələrdə xəbərin yerində işləyən sual əvəzliyi cümlənin əvvəlinə keçərək söz sırasını pozur.

Sual əvəzliləri vasitəsilə əmələ gələn sual cümlələrində hər hansı bir cümlə üzvünü əvəz edən sual əvəzliyi əvəz etdiyi cümlə üzvünün sabit yerində işlənsə də, başqa cümlə yerini dəyişərək söz sırasını poza bilər:

*Kimə lazımdı bu ziyarət? (Anar)*

*Hansı mahnını oxuyacaq Səriyyə? (İ.Əfəndiyev)*

*Nə təhər başa düşək bunu? (İ.Hüseynov)*

*Bəs mənə indiyəcən niyə deməmişən bunu? (G.Hüseynoğlu)*

*Qəndi neçəyə verəcəksən mənə? (C.Məmmədquluzadə)*

*Haçan gedirsən əsgərliyə? (Elçin)*

*Niyə dalğınsan bu gün? (S.Qədirzadə)*

Yuxarıda verilmiş sual cümlələrində sual əvəzliyi əvəz etdiyi cümlənin yerində işlənsə də digər cümlə üzvləri: mübtəda, tamamlıq, yer və zaman zərfliləri müvafiq sabit yerlərində işlənməyərək inversiya yaradıblar.

### **3. Əmr cümlələrində söz sırası**

Əmr cümləsinin adına əsaslanaraq bu nəticəyə gəlmək olmaz ki, bu cümlələr ancaq əmr məzmunu daşıyır. Bu cümlələr əmr məzmunu ilə yanaşı, təkid, arzu, yalvarış, xahiş, nəsihət məzmunu da daşıyır. Həmin bu mənə çalarlıqları heç bir qrammatik göstərici olmadan yalnız intonasiya vasitəsilə bir-birindən seçilir. Z.Budaqova əmr cümlələrinin mənə çalarlıqlarında olan intonasiya fərqi belə qeyd etmişdir: “Təkid ifadə edən əmr cümlələri: məsləhət, öyüd, nəsihət, xahiş bildirən əmr cümlələri nisbətən aşağı intonasiya ilə tələffüz olunur” (Budaqova, 1963:194).

Başqa cümlə növlərində olduğu kimi ədəbi dildə əmr cümlələrində söz sırası sabit, danışığ dilində isə sərbəst olur. Əmr cümlələrində söz sırasının pozulması xəbərin cümlənin əvvəlinə keçməsi ilə meydana çıxır. Bu cümlələrdə əksər vaxtlarda mübtəda olmur və cümlədə emosionallıq yüksək olur. C.Əfəndiyev əmr cümlələrində söz sırası haqqında yazır: “Əmr cümlələrinin xəbəri çox vaxt felin əmr şəklinin bütün şəxs və kəmiyyətlərində işlənə bilir .Belə xəbərlər, adətən, cümlənin sonunda yerləşir. Lakin bəzən verilən hökmün daha kəskin, daha qüvvətli olmasını bildirmək üçün o, cümlənin əvvəlinə keçirilir” (Əfəndiyev, 1985:104). Əmr cümlələrində söz sırasının pozulması daha çox xəbəri birinci şəxsin təkində işlənən əmr cümlələrində özünü göstərir:

*Al quzunun pulunu (C.Məmmədquluzadə).*

*Çək mənim şəklimi burda (Anar).*

*Yandır işığı (S.Qədirzadə).*

*Dinqıldat bir az o pianinonu (İ.Əfəndiyev).*

Xəbəri başqa şəxslərdə olan əmr cümlələrində də söz sırası pozularaq xəbər cümlənin əvvəlinə keçə bilər:

*Bölək heykəli iki yerə (S.Qədirzadə).*

*Odlayın bu quldurların yuvasını (Elçin).*

*Qoyun hər şeyi bir tərəfə (İ.Əfəndiyev).*

*Qurban olsun sənə xalan (C.Məmmədquluzadə).*

Əmr cümlələrində söz sırasının pozulması xəbərin yerdəyişməsi ilə məhdudlaşmır, digər cümlə üzvlərinin yerdəyişməsi hallarına da rast gəlinir:

*Bir də qapı bacaya çağırma onu (İ.Hüseynov).*

*Bunu verərsən sizin qalavaya (C.Məmmədquluzadə).*

*Bu saat neçə gədə ilə gedərsən qaya başına (Ə.Haqverdiyev).*

*Televizora baxın ha bu axşam (Anar).*

*Mənə məktub yaz tez-tez (S.Qədirzadə).*

#### **4. Nida cümlələrində söz sırası**

Nida cümlələrinin əsas kommunikativ funksiyası danışanın hiss və həyəcanını ifadə etməsidir. Y.Seyidov nida cümlələrinin semantikasına haqqında yazır: “Nida cümlələri həm danışanın emosional duyğu və həyəcalarını, həm də onun başqa şəxs və əşyalara olan emosional əqli münasibətlərini ifadə edə bilər” (Seyidov, 2007:110).

Nida cümlələri nəqli, sual, əmr cümlələri əsasında yaranır və əsas göstəricisi nida intonasiyasıdır. Nidalar, sual əvəzlilikləri, xitablar nida cümlələrinin formalaşmasında müəyyən rol oynayır. Nida cümlələrinin yaranma amillərindən biri də söz sırasının pozulmasıdır. Bu barədə F.Əlizadənin fikri belədir: “Söz sırası rəngarəng emosiyaların ifadə vasitəsidir. Bir qayda olaraq emosiyalar sözlərin tərs sırası ilə verilir” (Əlizadə, 1998:69). Nida cümlələrinin əsas vəzifəsi emosionallıq yaratmaq olduğu üçün söz sırasının pozulması təbiidir. Xəbəri felin əmr şəklində olan nida cümlələrində inversiya daha çox müşahidə olunur. Bu haqda R.Xəlilov yazır: “Xəbəri felin əmr şəklində ifadə olunan bir sıra nida cümlələrində xəbər cümlənin əvvəlində, mübtəda isə sonunda gəlir. Bu halda nitqdə ifadəlilik daha da artır, qüvvətlənir, güclü emosionallıq özünü göstərir” (Xəlilov, 1970:288):

*Al bu da sənənin girovun! (Ə.Haqverdiyev)*

*Yansın ciyəri qiyamətəcən! (Elçin)*

*Batsın bu zəngin həyat! (Y.V.Çəmənşəminli)*

*And olsun bizim dostluğumuza! (Cəlil Məmmədquluzadə)*

*Eşq olsun aqilli insanlara! (İ.Əfəndiyev)*

*Eh, cəhənnəm olsun hamısı! (C.Cabbarlı)*

*Vay, üstü açılacaq yalanın! (M.Süleymanlı)*

*Pah atonan, əjdaha imiş bu! (Anar)*

#### **Nəticə**

Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə bütün növlərində danışığ dilində söz sırası pozula bilər. Əlbəttə, bu inversiyalar kontekst və situasiyadan asılıdır. Cümlə növlərinin hər birində söz sırasının pozulması müxtəlif kommunikativ məqsəddən asılı olaraq fərqli şəkillərdə özünü göstərir.

Kommunikativ xarakter dedikdə, cümlədən hansı məqsədlə istifadə olunması nəzərdə tutulur. Belə ki, cümlənin bir qisminə danışan müəyyən bir əşya və hadisə haqqında məlumat verir, bir qisminə hər hansı əşya, hadisə haqqında məlumat almaq istəyir, digər qisminə öz əmr, xahiş və arzusunu, yaxud da hiss-həyəcan və emosiyalarını ifadə edir. Sadalanan bu kommunikativ məqsədlər söz sırası vasitəsilə əks olunur. Azərbaycan dilində sözlər məhz kommunikativ yükündən asılı olaraq cümlədə müəyyən mövqe tutur. Söz sırasının əsas funksiyalarından olan kommunikativ funksiyaya görə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri formalaşır. Nəqli cümlələrdə ifadə olunan informasiyanı daha tez çatdırmaq, sual cümləsində məlumatı daha dəqiq öyrənmək, əmr cümləsində təsir gücünü artırmaq, nida cümlələrində isə emosionallığı qüvvətləndirmək məqsədi ilə söz sırası pozula bilər. Ancaq söz sırasının pozulması fikrin çatdırılmasına xələl gətirməməlidir.

### **Ədəbiyyat**

1. Qurbanov, A. (2019). Müasir ümumi dilçilik (I cild). Bakı: AMEA, 488 s.
2. Kazimov, Q. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Təhsil, 468 s.
3. Axundov, A. (1984). Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Maarif, 388 s.
4. Cavadov, Ə. (1977). Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası. Bakı: Elm, 127 s.
5. Xəlilov, B. (2017). Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı: Adiloğlu, 418 s.
6. Musayev, O. (1960). İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində söz sırası. Bakı: Azərtədris, 81 s.
7. Ağayeva, F. (1987). Azərbaycan danışiq dili. Bakı: Maarif, 192 s.
8. Budaqova, Z. (1963). Müasir Azərbaycan dilində sadə cümlə. Bakı: ASSR Elmlər Akademiyası, 217 s.
9. Əfəndiyev, C. (1953). Azərbaycan dilinin qrammatikası (II hissə, sintaksis). Bakı: ASSREA, 344 s.
10. Seyidov, Y., Abdullayev, Ə., Həsənov, A. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Şərq-Qərb, 424 s.
11. Əlizadə, F. (1998). Cümlənin aktual üzvlənməsi. Bakı: Elm, 125 s.
12. Xəlilov, R. (1970). Azərbaycan bədii dilin üslubiyatı. Bakı: Maarif, 350 s.

**Rəyçi: fil.ü.f.d. Vəfa Yunusova**

Göndərildi: 10.07.2022

Qəbul edildi: 30.09.2022